

Ad fontes!

Оксана Шупта-В'язовська

УДК 821.161.2.02 Нечуй-Левицький

ПРЕІМПРЕСІОНІЗМ У ТВОРЧОСТІ І.С. НЕЧУЯ-ЛЕВИЦЬКОГО

У статті розглядається один з аспектів проблеми органічного формування модернізму в українській літературі. Виокремлюється етап преімпресіонізму в процесі розгортання імпресіоністичного стилю. Об'єктом спостереження обрано творчість І.С. Нечуя-Левицького, у якій виразно заявлений живописний тип літературного преімпресіонізму, а онірична парадигма прози письменника закладає основи психологічного типу.

Ключові слова: преімпресіонізм, модернізм, стиль, Нечуй-Левицький.

Oksana Shupta-Vyazovska. Preimpressionism in Ivan Nechuy-Levytskyi's literary works

The problem of natural formation of the modernism in the Ukrainian literature within one of its aspects is considered in the article. The stage of preimpressionism is singled out in the process of extension of the impressionistic style. The object of observation was Ivan Nechuy-Levytskyi's fiction. It has obvious features of the picturesque type of the literary preimpressionism while the writer's oneiric fictional paradigm lays the foundation for the psychological type.

Key words: preimpressionism, modernism, style, Nechuy-Levytskyi.

Творчість Нечуя-Левицького зазвичай сприймається і трактується у координатах реалістичного письма, це цілком слушно і навряд чи підлягає запереченню. До того ж критика самим письменником модерних тенденцій сприяє дистанціюванню його творчості від пов'язаних із ними явищ. Водночас сьогодні все чіткіше усвідомлюється особне місце Нечуя-Левицького у нашій літературі, до того ж саме в його творчості означилася низка тенденцій, що органічно виявляли в літературі нові риси, у зв'язку з якими, власне, і йдеться про народження модернізму. Саме у цьому контексті пригадаймо статтю М. Тарнавського, у якій психологічний аналіз прози Панаса Мирного протиставлявся "ілюзії психологізму" Нечуя-Левицького [4, 42]. Вважаючи неприйнятним здійснене в ній протиставлення, не можемо не визнати його симптоматичності: дослідник відчув своєрідність авторських манер Нечуя та Мирного, але не взяв до уваги, що реалізм першого і другого не був тотожний, адже художня практика Панаса Мирного виходила з художньої ідеології критичного реалізму, тоді як проза Нечуя-Левицького не була так тісно й однозначно пов'язана з критичним реалізмом. Істотна неканонічність критичного реалізму письменника зумовлювалась, зокрема, його націоналізмом і "артистизмом". Якщо Панас Мирний належав до того типу творчої індивідуальності, що прагне художньо втілити передовсім своє розуміння дійсності, відштовхуючись від схеми концепції, за Юнґом це – тип письменника-психолога, то у Нечуя-Левицького виразно заявляє себе стихія художнього споглядання і вираження, що виступає провідником візіонерського начала. Широко відома й часто повторювана Франкова характеристика манери письменника справді геніальна, адже нею Франко висловив не тільки те, що було явним і сприймалось сучасниками, а й те, що дає змогу визначити нові ракурси прочитання спадщини митця. "Іван Левицький, – писав Франко, – се великий артист зору, се колосальне, всеобіймаюче око тої України. Те око

обхапує не маси, не загальні контури, а одиниці, зате обхапує їх із незрівнянною бистротою і точністю, вміє підхопити відразу їх характерні риси і передати їх нам із тою випуклістю і свіжістю красок, у якій бачить їх сам” [4, 42].

Інтуїція Франка безпомилково пов’язує авторську стильову домінанту із зоровим сприйняттям, яке уже саме по собі суб’єктивне. Якщо “всеобіймаюче око”, скажемо умовно, визначає реалістичну спрямованість, то славнозвісне “артист зору” засвідчує не тільки живописність авторського бачення, а й індивідуальну його неповторність. Звертає на себе увагу й останнє зауваження (“...у якій бачить їх сам”), яке цілком можна потрактувати у руслі експансії суб’єктивного авторського бачення-враження. Саме Франко, можливо, на рівні інтуїції, першим визначив імпресіоністичну складову в стильовій палітрі Нечуя-Левицького.

Відразу маємо завважити, що не збираємося робити з Нечуя-Левицького імпресіоніста. Наше завдання – показати наявність преімпресіоністичної тенденції у творчості письменника. Необхідність цього зумовлюється тим, що сьогодні зберігається потреба вивчення глибинних коренів українського модернізму, який постає, звичайно ж, не тільки “під впливами і орієнтаціями”, пов’язаними з іншолітературними чинниками, а передовсім як результат органічного розвитку самої української літератури.

Відповідно виникає потреба коротко зупинитись на понятті преімпресіонізму. Про власне імпресіонізм сказано вже чимало, основний акцент пов’язується з перехідністю, буферністю імпресіонізму. Він часто розглядається не тільки у контексті модернізму, а і як ланка, що пов’язує реалізм із модернізмом. Імпресіонізму, по-перше, передує преімпресіоністичний етап, а, по-друге, сам імпресіонізм треба розуміти в єдності живописного та психологічного начал. Як видається, акцентація першого дещо згладжує революційну сутність і роль цього художнього явища.

Не випадає спростовувати той факт, що концептуальне об’явлення імпресіонізму пов’язане з живописом, і відкриття художників-імпресіоністів певним чином спровокували появу нової манери літературного письма. Та водночас не слід забувати, що в мистецтві вирішальну роль відіграє внутрішня готовність до певної новації: література сама собою підійшла до імпресіонізму – саморозгортання художнього в його словесній формі вже передбачало імпресіоністичний етап, який виявився у зв’язку з етапом емансипації людської особистості. Якщо подивитися на цей процес в межах XVIII – XX століть, то спостерігаємо закономірність, схематизовану так: сентименталізм “відкриває” і стверджує єдність феномена людини у його внутрішній емоційно-чуттєвій психологічній сутності; форми реалізму цього часу вивчають феномен людини у різноманітності його зовнішніх виявів і зв’язків, типологізуючи цю різноманітність у зовнішньо-соціальному і внутрішньо-психологічному планах; романтизм оволодіває стихією неповторного суб’єктивного “я”, до чого зі своїх позицій підходить і критичний реалізм. Отже, починаючи із сентименталізму, словесно-художнє осягає і висловлює єдність і розрізненість людини та дійсності, що, врешті-решт, пов’язується з розумінням безкінечної мінливості й суперечності сутнього, цілісність якого всеосяжна, але прихована.

Революційність імпресіонізму полягає у запереченні ним нормативності: він виходив із тотальної суб’єктивної свободи, саме вільне, суб’єктивне враження склало його першооснову, – необхідна нормативність як умова самоокреслення і виокремлення визначиться пізніше. Літературний імпресіонізм виникає не тільки як відгук на живописну практику, а і як цілком самостійне явище, про що свідчить стадія преімпресіонізму. Преімпресіонізм виявив, що емансипація суб’єктивного враження відбувалася в літературі поступово, народжуючись на вже існуючому ґрунті, що важливо, охоплюючи не тільки зовнішній (портрет, пейзаж, які складають основу живописного літературного імпресіонізму), а й

внутрішній (урізноманітнення передачі, зокрема, внутрішнього мовлення та наближення до сфери несвідомого як осердя психологічного літературного імпресіонізму) його сенс.

Українська література органічна для імпресіоністичної тенденції, оскільки властива ментальна чуттєвість уже сама собою породжує інтенцію індивідуального, суб'єктивного, а відтак пов'язаного з моментом, його рефлексією. Крім того, не слід ігнорувати і той момент, що імпресіоністична тенденція невіддільна від живописно-пейзажної складової – з живого пейзажу, з пленеру починався імпресіонізм, і саме українська література – одна з “найпейзажніших”. Тому цілком закономірно, що преімпресіоністичні ознаки виявилися у нас достатньо рано і виразно, зокрема, у творчості Нечуя-Левицького.

Загальна реалістична природа прози письменника, як ми зазначали раніше, становить не зовсім стандартний зразок критичного реалізму, що зумовлене орієнтацією прозаїка не тільки на панівну загальну літературну ідеологію, а й на питому національну традицію, одним із напрямків якої було спілкування творчого “я” з природою, натурою (досить цікаво про це міркує В. Підмогильний у своїй розвідці про письменника, хоча далеко не все із психоаналізу особи варто механічно переносити на творчу індивідуальність). Нечуй-Левицький втілює це спілкування в неперевершеному пейзажі, у якому реалістична, можна навіть сказати, географічна, ландшафтна конкретика поєднується з надзвичайною живописною пластикою, що досить послідовно й виразно виявляє преімпресіоністичну тенденцію.

У цьому контексті привертає увагу динамічність пейзажів Нечуя-Левицького, широка кольорова гама, яка враховує тони й відтінки, гру світла й тіні. Проігнорувати цей момент не могли й радянські дослідники творчості письменника, хоч ними слово “імпресіонізм” не вживалося суто з ідеологічних міркувань. Назвемо цікаву статтю Л. Г. Бикової “Із спостережень над особливостями пейзажного живопису І. С. Нечуя-Левицького” [1, 22], спостереження котрої не могли знайти об'єктивного узагальнення саме через тотальний реалізоцентризм.

Наша література дала світові неперевершеного українського імпресіоніста Михайла Коцюбинського, якого цілком слушно називаємо великим сонцепоклонником. Але ж сонцепоклонство Коцюбинського культурногенетичне. Не розвиваючи вповні цю думку, скажемо трафаретно: сонцепоклонство Коцюбинського певною мірою продовжує традицію Нечуя-Левицького (звичайно, ця розмова потребує розлогого і делікатного аналізу, ми ж тільки накреслили схему). Навіть не займаючись підрахунками, можемо стверджувати, що в більшості пейзажів Нечуя-Левицького присутнє сонце, яке відіграє, так би мовити, вирішальну роль, систематизує пейзаж як преімпресіоністичне явище: вносить динаміку (сходить, заходить, осяває), зображуване набуває відповідного освітлення, що надає йому моментального, тимчасового настрою. Зрозуміло, що пейзаж Нечуя-Левицького преімпресіоністичний, тому що належить об'єктивно-епічному автору, він ще не входить у сферу суб'єктивного бачення героїв, його настроєвість стосується передовсім загального, а не індивідуального тону, що також уже не раз констатувалося дослідниками.

Проза письменника не позбавлена етнографічно-побутової конкретики. Він уважно приглядається до щоденного побуту своїх героїв, до тих речей, які супроводжують їх у житті, його цікавлять звичаї, обряди. Це цілком відповідає реалістичній настанові. Але в Нечуя-Левицького існує в реалізації цієї настанови цікавий нюанс: відтворюючи етнографічно-побутову конкретику, письменник приходиться до створення образу маси, натовпу як своєрідного організму, цілісності. По суті, він створює портрет натовпу, який одночасно володіє ознаками жанрової картини, що можна спостерегти і в художників-імпресіоністів. Та головна тут не

формальна подібність. Жанрові замальовки, вписані в етнографічно-побутову картину і підкорені їй, виразно виконані в імпресіоністичній манері, і ця манера народжується у письменника не під впливом зовнішніх факторів, а постає органічним результатом прагнення автора передати живу, динамічну, живописно-різноманітну, індивідуально-характерну та одночасно цілісну народну плоть. Подібно в Михайла Коцюбинського імпресіоністичне портретування натовпу істотно трималося на полілозі, якому так природно передують жанрова картинка Нечуя-Левицького, де дійові особи ще мовчать як окремі індивідуальності, але їхня сукупність промовляє як народний національний організм.

Повнота преімпресіоністичної тенденції у творчості Нечуя-Левицького виявлена не тільки літературно-живописним типом, а й психологічним. Дослідники уже не раз зазначали важливість ролі сновидінь, марень, візій в окремих творах письменника. Цей прийом властивий усій творчості прозаїка, він закономірний для авторської манери. Вдавання до нього слушно пов'язують із поглибленим психологізмом, із прагненням проникнути і відобразити сферу психічного несвідомого [3, 78; 2, 93]. Прикметно, що в текстах Нечуя-Левицького існує художнє зображення не тільки сновидінь, а й марень, візій героїв, які не сплять, а перебувають у специфічному психічному стані, який "виринає" їх із навколишньої дійсності. Цей стан, як і, власне, сновидіння, описує автор, але симптоматично, так, що цей опис часто набуває форми невласне прямої мови, тобто тієї форми, яка передуює внутрішньому монологу. Цілком зрозуміло, що зазначена тенденція підводить Нечуя-Левицького до такого принципу відображення психічного життя героя як потік свідомості, який, реалізуючись у внутрішньому монолозі, стане провідною формою літературного психологічного імпресіонізму, адже дозволить передати мінливість, суперечливість, неоднозначність психічного життя героя, її імпресію.

У контексті цієї розмови доречно ще одне спостереження: живописний преімпресіонізм Нечуя-Левицького заявляє про себе тоді, коли його герої сповнені вітальної енергії, коли життя і в них, і навколо буває і міниться усіма своїми гранями. Згасання вітальної енергії героя, його підкорення стереотипам життя повертає автора до власне реалістичного зображення, що може бути потрактовано як глибинний, неусвідомлюваний ним стильовий преімпресіоністичний поворот.

Отже, існують всі підстави стверджувати, що у творчості Івана Нечуя-Левицького виразно і повно заявлений преімпресіоністичний етап як стильова багатоманітність. Залишаючись свідомо письменником-реалістом, Нечуй-Левицький, як справжній митець, у стильовому плані виходить за межі однозначної регламентації, що виразно пов'язує його творчість із передднем модерністичних зрушень. Невипадково ми знову і знову відкриваємо незглибимість художнього у неперевершеному баченні "артиста зору" і схилиємось перед його генієм.

ЛІТЕРАТУРА

1. Биков А. Из спостережень над особливостями пейзажного живопису І.С. Нечуя-Левицького // *Українська мова та література в школі*. – 1972. – №7. – С. 18-25.
2. Мейзерська Т. Три сні Нимидори: оніричний простір повісті І.С. Нечуя-Левицького "Микола Джеря" // *Онiрична парадигма світової літератури. Сучасні літературознавчі студії*. – К.: Видавничий центр КНЛУ, 2004. – Вип. 1. – С. 91-96.
3. *Тарнавський М.* Майстерність психологічного аналізу чи ілюзія психологізму? // *Слово і Час*. – 1992. – №8. – С. 75-80.
4. *Франко І.* Ювілей Івана Левицького (Нечуя) // *Літературно-науковий вісник*. – 1905. – Т. 29. – С. 41-47.

Отримано 29 серпня 2015 р.

м. Одеса

